

ФІЛОСОФСЬКО-АКСІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ В КОНТЕКСТІ ЕВОЛЮЦІЙНОЇ ДИНАМІКИ ЕТНІЧНОГО БУТТЯ

Сучасний світ позначений одночасно глобалізацією історичного процесу та індивідуалізацією і екзистенціалізацією історії. Що, відповідно, знаходить вияв у підвищеній чутливості і загостреній реакції кожної людської особистості до перебігу історичних подій – зростає інтенсивність енерго-інформаційного потоку історії, що його пропускає, а то й фокусує в собі окрема людина, поруч з тим зростає міра відповідальності індивіда в історії. Проблема індивідуального вибору і ціннісних орієнтирів, що його зумовлюють, стає ключовою на сучасному етапі світового розвитку.

Нація – це теж індивідуальність в історії. Микола Бердяєв, у філософській концепції якого питання нації знайшло досить глибоку розробку, писав: “Національність є індивідуальним буттям, поза яким є неможливим існування людства, вона закладена в самих глибинах життя, і національність є цінність, що витворюється в історії, динамічне завдання”¹. ХХ століття можна цілком обґрунтовано назвати епохою Націй. І хоча навколо цієї дефініції безперервно точаться дискусії, існує широкий спектр методологічних підходів і маса теорій до наукового витлумачення нації, постійно виникають уточнення і нові концепції – чітко можна сказати одне, що феномен нації існує і продовжує відігравати все більшу роль у світових процесах. Окремі сучасні дослідники схильні вважати, що суть національного як і етнічного коріниться в структурі людської індивідуальності². Ще Бердяєв свого часу зазначав, що національність ... ірраціональна, як і всіляке індивідуальне буття. “Потрібно бути в національності, брати участь в її творчому життєвому процесі, щоби до кінця знати її таємницю. Таїна національності приховується за всією непевністю історичних стихій, за всіма змінами долі, за всіма рухами, що руйнують минуле і створюють небувале”³.

Справді, націю, національність, національну ідею, зрештою, неможливо розглядати без врахування особливостей взаємодії духу і матерії в їх історичній динаміці.

Слід зазначити, що національна ідея як певна стратегія становлення, утвердження і самореалізації окремої нації в колі інших націй, несе в своїй структурі цілі, що їх умовно означимо як історичні та позаісторичні. Життєвий цикл перших обмежений рамками матерії соціально-економічних відносин, площиною політичної історії. Другі – розгортаються в просторі духовно-культурної еволюції. Наріжним питанням “історичного” аспекту національної ідеї є те, як тій чи іншій нації відбутися у формі державного утворення, стати повноправним суб’єктом міжнародних відносин, зайняти свою екологічну нішу в глобальній геополітиці, і як утримати необхідний життєвий баланс сил і ресурсів. Іншими словами, яким чином нація може досягти того, чого вона вочевидь може досягти з її конкретним потенціалом. Позаісторична мета в більшій мірі стосується того, чим мислить себе нація, чого воліє, чим хоче себе бачити, у перспективі вічних цінностей.

Творчий процес викристалізації духовного образу нації відбувається в конкретному культурно-історичному просторі тієї, чи іншої країни. Проте цей зримий, історично фіксований процес несе з собою подих іншого, відмінного за наш, феноменальний, часо-простору. Останній відрізняється меншою мірою дискретності, диференціації, але є багатовимірнішим, більш витонченим – таким, що пронизує історичний, складає його енергетичну основу.

В невлонимій точці перетину історичного і позаісторичного вимірів – духовного і матеріального зароджуються міфологеми і символи, архетипи і психологічні константи, що потім переходять на знамена, тих, хто фокусує в собі історичний процес, лягають в основу національних характерів.

Історичний та позаісторичний аспекти національної ідеї складають її діалектичну єдність і цільність, їх не варто змішувати, плутати, підміняти один другим. На те, чого нація може досягти в історичному плані не обов’язково витрачати пафос, що більше би годився для культурного будівництва, для внутрішньої, духовної роботи всього національного організму. Якщо визначати ієрархію складових національної ідеї, то пріоритет слід віддати духовному началу.

Серед багатого спектру теорій нації існує психологічна теорія нації, один із її прихильників зазначив, що “Нація – це душа, духовний принцип. Дві речі, що по суті є однією, складають цю душу, цей духовний принцип. Одна – в минулому, інша – в майбутньому. Одна – це володіння багатою спадщиною спогадів, інша – спільна згода, бажання жити разом, продовжувати спільно користуватися неподільною спадщиною, що дісталася”⁴.

В минулому кожної нації є багатющий досвід етнічного, традиційно-культурного буття. В контексті міркувань про історичне і позаісторичне можна сказати не в минулому, але у вічносущому. Адже в етнічному і традиційному ми маємо справу не з лінійним, а з циклічним виміром часу, із взаємопроникненням Минулого, Теперішнього і Майбутнього, із багатовимірністю світу.

Одним із аспектів кризи сучасного світу є перерваність культурної спадкоємності. Сучасними етнологами сформульовано поняття екології національної культури. “Порушення безперервності культурно-національної традиції вкрай згубне для суспільства. Втрата чи зруйнування традиції спричиняє втрату орієнтирів суспільного прогресу, зумовлює загальну суспільну невизначеність і безперспективність”⁵. Цілісність культурного поля як структури визначається взаємодією всіх його складових. Надбанню традиційної етнокультури належить в цій структурі базова роль. Традиційна культура в сьогоденні переживає і проходить етап певних та досить відчутних історичних трансформацій. Цей процес характеризується переходом етнокультури із явищ феноменального світу в ноуменальний вимір. Традиція (як етнічний досвід) стає внутрішнім фактором духовно-творчих, психологічних, мистецьких процесів, рівною мірою як і прихованою пружиною розгортання тих чи інших соціальних феноменів. В такій ситуації на перший план виступають саме сутнісні основи традиційної культури, її аксіологічний зміст.

Система цінностей, як філософський і морально-етичний вираз духовного освоєння дійсності, семіотично структурує простір, роблячи його пристосованим для життя людини як істоти мислячої зі складним комплексом почувань і мотивацій. Такі фундаментальні людські ознаки як самоототожнення, самоусвідомлення, здатність до цілеспрямованої діяльності складають нерозривний сутнісний комплекс із явищем ціннісної орієнтації. Саме цінність “має здатність визначати зміст поведінки”⁶. Система цінностей – вибудована і вивірена в життєвій практиці попередніх поколінь, з якими нас пов’язує генетична спорідненість і духовна спадкоємність – стає активним наповнювачем етнічного досвіду, а відтак складає і національний характер, актуалізуючись в моменти історичного вибору.

Людська поведінка характеризується варіативністю, потенційністю вибору, багатовекторністю. Філософи визначають цінності як “системотворче ядро природи задуму діяльності і внутрішнього духовного життя”⁷. Первинне відчуття цінностей проявляє себе в потоці рефлексій, через який мисляча людська сутність орієнтується в природі психічних і духовних феноменів, витворюючи духовно-культурну картину світу. Спроектоване на певний пласт емпіричного досвіду індивіда або спільноти, первинне відчуття цінностей набирає форму персоніфікованого ідеалу, співвіднесеного з соціально-історичною практикою. Ціннісна складова людської “натури”, і її роль виразно і повно розкрита в філософських поглядах Г.С.Сковороди, як і у всьому житті українського мислителя-гуманіста і просвітителя XVIII ст. “Чисельність вносить відмінність, а це передбачає нерівність і недосконалість; вільна воля передбачає вибір; цей же – моральну здатність, що може пізнати добро, істину, досконалість, любити її й краще шукати. Звідси походить подвиг пошуку, і подвижник істини називається мудрий, а його справа – чеснотою. Поставлений між вічністю і часом, добром і злом, маючи переважне право обирати істинне, добре, досконале і здійснювати це на ділі, у всякому місті, бутті, стані, званні, ступені, є мудрим, є праведним”⁸.

Категорії гори і низу, світла і темряви, добра і зла, правди і брехні коріняться ще в міфологічній свідомості, структуруючи весь міфологічний космос і надаючи йому динамізму і спрямованості. Міф, в свою чергу, поруч з ритуалом, є одним із перших явищ культури. Актуалізація і персоніфікація ідеалу в фольклорній традиції забезпечує програмує роль цінностей. Культура і культурне єство людини самоорганізуються через механізм традиції, основний сенс якої полягає в “передачі картини світу”⁹ і далеко не обмежується “соціально-організованими стереотипами групового досвіду”¹⁰. Адже традиція “уточнює і регулює ієрархію вартостей як в межах індивідуальної шкали цінностей, так і окремо взятих соціальних, національних, етнічних спільнот”¹¹. “Місце і роль традиції в процесах розвитку історичних людських спільнот багато в чому еквівалентні місцю і ролі генетичних програм в процесах еволюції біологічних популяцій”¹². Думається, що буде не виправданим спрощенням проблеми також і підведенням традиції виключно до знаменника міфологічно-ритуального, детермінуючи останнє архетипічно-підсвідомими чинниками людської природи. Так, як і людську природу, в свою чергу, не можна обмежити тонкою коркою раціональних структур над інфернальною безоднею підкорковості підсвідомого, заключаючи туди всі основні рушійні сили індивіда і соціуму. Вся динамічна і багатобарвна картина розвитку культури, творчої діяльності людини засвідчує присутність Начал, що не детермінується ані біологією, ані соціумом. Природна релігійність з багатою градацією духовних переживань, невичерпна палітра творчих виявів, саме прагнення до вираження себе в красі, закономірні прояви альтруїзму, героїзму, пасіонарності, явище етнічного з його стійкими атрибутами, зрештою феномен мислення, людська думка, що вільно пересувається в

часі і просторі – не вкладаються в прокрустове ложе “сублимації” і “первинної агресивності за Фрейдом як і “виробничих відносин” і теорії класової боротьби за Марксом.

Щодо теорії Фрейда, то вже його послідовник (на своїх початках) Карл-Густав Юнг, значно розширивши, вивівши на якісно новий рівень науку про підсвідоме, відчував багатомірність і складність людської психіки. Психіатр за родом діяльності, він, помітивши певну подібність сюжетів сновидінь і типових переживань індивіда з сюжетами і образами міфології та фольклору, сформулював поняття “архетип”, яке останнім часом міцно ввійшло в практику культурології, етнології та інших гуманітарних дисциплін. “Початковий образ, названий мною також архетипом, завжди є колективним, тобто, він однаково властивий принаймні цілим народам або епохам. Вірогідно, найголовніші міфологічні мотиви є загальними для всіх рас і всіх часів”¹³. Висновки дослідника коректні й позбавлені догматизму. “Коли образу притаманний архаїчний характер, я називаю його початковим або корінним (спираючись на визначення Якова Буркхарда). Про архаїчний характер я говорю тоді, коли образ виявляє помітне співпадіння з відомими міфологічними мотивами”¹⁴. Систематизуючи отримані результати, Юнг зауважує: “Внутрішній образ є складною величиною, що утворюється із найрізноманітніших матеріалів, найрізноманітнішого походження. Однак це не конгломерат, але внутрішньо цілісний продукт, що має свій власний самостійний сенс. Образ є концентрованим виразом загального психічного стану, а не лише і не переважно неусвідомлених змістів як таких”¹⁵.

Отже, людська природа і діяльність не вкладаються в канву “спрощених” схем. Не вкладаються, це очевидний факт, вже по тій простій причині, що Природа, як і Універсум, організовані на принципі максимальної доцільності. Діє природній відбір найжиттєздатніших, тобто в найбільшій мірі оптимально організованих систем, де постійно триває процес подолання ентропії як міри безладдя, і відбувається багаторівневий енерго-інформаційний обмін як основа життєдіяльності. Вже сам факт пізнаваності Світу, тобто об’єктивності його законів і здатність людини їх пізнати, свідчать про певний Принцип, який і є джерело моделюючих імпульсів. Відомий постулат інформатики проголошує, що “промоделювати будь-яку складну систему, може система лише на порядок вища за моделюючу”.

Таким чином логічнішим було б, розглядати людську сутність, в тому числі в практиці науки етнології, принаймні як тричленну структуру, заздалегідь враховуючи певний схематизм такого бачення, але маючи на увазі, знову ж таки, принцип, закономірність. Пропонована структура може виглядати таким чином: підсвідомість – раціональна свідомість – духовна свідомість. Де, перше – це “надбання” попередньої стадії еволюції, органічно-тваринний стан з властивими йому інстинктами, умовними і безумовними рефлексами, той пласт, що в силу розвитку свідомості й інтелекту пішов “у тінь”, випавши із оперативного поля сприйняття людини. Третя ж складова ще не ввійшла в це оперативне поле, не стала активом свідомості. Це наступний етап еволюції, який в даний момент проявляє себе в пізнавальній і діяльній практиці як “інтуїція”. Середній елемент, що складає власне родові ознаки людини – самоідентифікація, цілепокладання і т. ін., є простором перехрещення імпульсів з “горішньої” і “низової” сфер, де відбувається їх частковий синтез. Власне тут здійснюється той вибір, про який писав Григорій Сковорода. Цей поділ, знову ж таки, є до певної міри умовним, але він дає можливість структурного, диференційованого, і, разом з тим, цілісного підходу до етнокультурних явищ, продукованих окремими індивідами і великими спільнотами. З таких позицій людська особистість може справді розглядатися як “складноконструйований центр духовних актів”¹⁶, як це вже починають робити окремі дослідники. В цьому контексті ритуал, як важливий механізм і невід’ємний атрибут традиції, є засобом по відношенню до духовної сутності людини – яка є метою цілеспрямованого людської діяльності. “Центр духовних актів” є тією сутністю яка еволюціонує, ритуал, як й інші засоби культурної традиції виступають в даному випадку в якості механізму забезпечення цієї еволюції. Ритуал належить до моделюючих знакових систем. Останню дослідники визначають як “складноорганізовану сукупність взаємозалежних символічних ментальних моделей, патернів, зв’язків, яка конструює цілісну картину світу”, організуючи “макркосм і мікркосм”¹⁷. Ритуал наділений здатністю “консолідувати громаду навколо своїх культурних цінностей у кризові моменти. Вияв і обмін істин, норм, цінностей, визначальних для даної соціальної групи – функція ритуалу”¹⁸. Значною є “роль ритуалу і в інкультурації, тобто в засвоєнні молодими людьми культури свого етносу”¹⁹. Саме цінності, актуалізуючись в обрядодійствах, надають ритуалу смислової векторності, варіативності, навіть імпровізаційності, зрештою, долають його жорстку регламентацію. Простежується еволюція “психологічних механізмів втілення традиційності від узвичаєного вчинку до етики, тобто від “етизованого ритуалу” до “ритуалізованої” етики”²⁰.

Запроваджена нещодавно в українській філософії концепція про суть і механізми неперервної самоідентифікації, яка дозволяє говорити про “збереження впродовж віків того, що називають “духом культури”²¹, пояснює такі аспекти явища цінностей (зокрема в етнокультурних процесах) як

стійкість, поєднана з варіабельністю; здатність до “архівування” сутнісних сил з потенційністю її подальшого розгортання. “Сизигія (від грецьк. *syzygia* – поєднання, парне сполучення, пара, зв’язок) – те, що залишається за будь яких змін культури і завдяки чому узгоджується минуле, теперішнє і майбутнє. Отже, незважаючи на динаміку, культура зберігає себе як ціле. Сизигія – справді дух культури, але не зовні привнесений абстрактний дух, а та, в будь який момент специфічна і отже постійно мінлива атмосфера відносин у культурі”²², яка є завжди історично конкретною.

Справді, “дух культури”, як і взагалі “дух”, в якості філософської категорії, не є “абстрактним” чи “ззовні привнесеним” – це глибинна сутнісна основа, іманентна динамічна сила життя, універсальний принцип, який проявляється як “центр духовних актів в людині; силове поле, “пусковий механізм” самоорганізації культури. Універсальний принцип Буття є завжди конкретним у проявах як духовність – окремої людини та цілих етнічних спільнот. Він є завжди конкретним у формах: морально-етичні настанови, ідеї, образи візуально-пластичного мистецтва, літературних пам’яток – це те, що в сукупності своїх найхарактерніших рис складають духовний образ народу. Кожен духовний образ є загальносвітовою цінністю, яка відповідає принципу “єдність у багатоманітні”.

Індивідуалізація етносу в нації й індивідуалізація духовного світу людини – це єдиний еволюційний процес, що має в основі фактор стійкості і варіабельності цінностей. Як зазначає німецький філософ Макс Шелер, визнаний авторитет в аксіології, “сама ієрархія цінностей є щось абсолютно незмінне, в той час, коли “правила переваги”, що виникають в історії, є принципово варіабельними”²³. За Шелером саме правила переваги одних цінностей і нехтування іншими, визначає також структуру і зміст світогляду, пізнання світу, роздумів про світ, а також волю людини до самовіддачі речам або панування над ними. Вже згадуваний С.Є. Рыбаков, розглядаючи феномен етнічного підсумовує, що суть етнічних відмінностей складають відмінності не в самих цінностях, а в системі оцінки. “Ці відмінності запрограмовані у безсвідомих структурах етосу (від грецьк. *ethos* – характер) – ядра етнічного в структурі особистості”²⁴. І ці структури належать, більшою мірою, до сфери духовної свідомості, що криє в собі потенційність еволюційного розгортання. Останнє, хоча й має характер запрограмованості, проте реалізується через акт вільної волі й (історичний) в масштабах нації вибір.

Таким чином акцентуючи увагу на філософсько-культурологічній парадигмі національної ідеї, що передбачає “аксіологічне ставлення до діяльнісного перебування людини у світі на основі універсальних вимірів людського життя, на противагу тій інтелектуальній парадигмі, яка утверджує кількісні, обчислювальні, калькульовані характеристики людського ставлення до навколишнього світу”, ми тим самим визнаємо “предметно-евристичне значення всіх сторін буття етнонаціональних спільнот”²⁵.

Можемо констатувати, що найбільш повна реалізація нації відбувається в сфері духу в просторі духовно-культурної еволюції, суть якої полягає в розширенні національної свідомості, в максимально глибокому самопізнанні основ свого характеру, своєї історичної самотності, в гранично повному розкритті вічних духовних цінностей в надрах матеріальної закутості. “Зміна внутрішньої, духовної структури людини спричиниться до відродження і оновлення народного життя, до повного розкриття того потенціалу, що накопичувався протягом багатьох віків”²⁶, – зауважує Людмила Шапошнікова, сучасний російський культуролог й історик. Вона є автором оригінальної філософської концепції історичного процесу, в якій значну увагу приділено розгляду проблеми збігу в часі і просторі ХХ ст. двох революцій – соціальної і духовної.

Концепція Шапошнікової базується на науково-філософській і творчій спадщині родини Реріхів. “Лише шляхом напруженої творчості. – без остраху покаятись в помилках і зізнатися в слабостях, лише ціною безперервних зусиль, що здійснюються в рамках відкритої волі “пластичного світу”, – можливе стане дійсністю”²⁷. Цими словами О.І. Реріх хочеться підсумувати стислий і узагальнений розгляд питання про аксіологічний вимір національної ідеї, її духовні чинники.

¹Бердяев Николай. Судьба России. – М., 1990. – С. 83.

²Рыбаков С.Е. К вопросу о понятии “этнос”: философско-антропологический аспект // Этнографическое обозрение (далі – ЭО). – 1998. – № 6. – С. 5.

³Бердяев Николай. Судьба России. М., 1990. – С. 96.

⁴Основи етнодержавознавства /під ред. Ю.Римарука/. – К., 1997. – С. 134.

⁵Скрипник Г.А. Екологія національної культури // Матеріали до української етнології. Випуск 1(4). – К., 1995. – С. 5.

⁶Краткая философская энциклопедия. – М., 1994 – С. 547.

⁷Філософія. Курс лекцій /Заїченко Г.А., Сагатовський Р.М., Кальний І.І. та ін./ – К., 1995 – С. 427.

⁸Сковорода Григорій. Твори у двох томах. – К., 1994 – Т. 2 – С. – 380.

- ⁹Байбурин А.К. Жилище в обрядах и представлениях восточных славян. – М., 1982. – С.11.
- ¹⁰Маркарян Э.С. Узловые проблемы теории культурной традиции // “Советская этнография”. – № 2. – 1981. – С. 81
- ¹¹Куевда В.Т. Традиційність як спосіб буття людини. – К., 1998 – С. 12.
- ¹²Маркарян Э.С. Вказ. праця – С. 82.
- ¹³Юнг. К.-Г. Психологические типы. – М., 1995. – С. 541.
- ¹⁴Там само. – С. 541.
- ¹⁵Там само. – С. 540.
- ¹⁶Рыбаков С.Е. К вопросу о понятии этнос... // “Этнографическое обозрение”. – № 6 – 1998 – С. 10.
- ¹⁷Гаврилюк. Е. Вступне слово // Студії з культурної антропології (SIC). – 1999. – РИТУАЛ. – С. 4.
- ¹⁸Там само. – С. 7.
- ¹⁹Балушок. В. Обряди ініціацій українців та давніх слов’ян. – Львів-Нью-Йорк, 1998. – С. 9.
- ²⁰Куевда В.Т. Вказ праця. – С. 32.
- ²¹Козима В.В.Тотальність і сизигійна “душа” культурних трансформацій // Філософська думка – № 1. – 1998. – С. 32.
- ²²Там само – С. 37.
- ²³Шелер. М. Формализм в этике и материальная этика ценностей // Избранные произведения. – М., 1994.
- ²⁴Рыбаков С.С. Вказ праця. – С. 11.
- ²⁵Степико М.Т. Філософсько-методологічний аналіз становлення та буття етнонаціональних спільнот. Автореф. дис. на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук. – К., 1999. – С. 6 – 7.
- ²⁶Шапошникова Л.В. Град Светлый. – М., 1998. – С. 186.
- ²⁷Рерих Е.И. Письма. – Рига, 1940. – С. 100.

Skyba Mykola. Philosophical-axiological aspect of national idea in the context of evolutionary dynamics of ethnic life.

A nation is individuality in history. At the present stage of world development the problem of individual choice and its value orientations is becoming a key problem. National idea as a strategy of nation’s self-realization has the so-called historical and non-historical goals, that should not be substituted. The forms are limited by political theory and social relations, the latter are concerned with multidimensional cultural creativity. The most complete realization of nation takes place in spiritual sphere, in space of spiritual-cultural evolution aiming at broadening of national consciousness and full revealing of spiritual values in conditions of materialistic constraint.